

■ ■ Franz Kafkas oppvekst var preget av et problematisk forhold både til faren og til det tyske skolesystemet. Forholdet til faren er emnet for det hundre sider lange «Brev til faren», skrevet i 1919, og i novellen «Dommen». I 1902 møtte Kafka Max Brod som ble hans venn for resten av livet. Brod skulle senere redde, tolke og publisere Kafkas forfatterskap, samt være Kafkas første biograf. Etter studier i kjemi og filosofi, endte Kafka opp med doktorgraden i jus. Han arbeidet i et advokatfirma og senere innen forsikring. I fritiden dyrket han skriveingen i stadig større grad. 29 år gammel møtte Kafka Felice Bauer, en tysk sekretær fra Berlin. Møtet førte til et fem år langt avstandsforhold med mye brevskrivning og to avbrutte forlovelser. Både arbeidslivet og kjærlighetslivet til Kafka avslører en særdeles splittet og kompleks personlighet.

■ ■ I 1917 fikk Franz Kafka diagnosen tuberkulose. Etter dette hadde han mange sykefravær og mange opphold på sanatorier. I denne tiden hengav Kafka seg til gartnerarbeid, studier av sin jødiske bakgrunn og til en ny kvinne han

Max Brod

Få bøker er lest og forstått så mye som Kafkas «Prosessen».

Galgenhumor

Deichmanske bibliotek på Hammersborg, der boka jeg skal skrive om alltid vil være å finne i hylle, er min arbeidsplass; et bygg med mange innganger, rom og irrganger, og med heiser som gir atskillig spenning underveis og slett ikke alltid kjører deg dit du skal, men som om skjebnen ville noe annet, sender deg ned til etasjer med korridorer uten vinduer, der alle dører er blågrå og kun kan åpnes med ansattes nøkler. «Dette er helt Kafka!» var det en forfjamset låner som utbrøt, idet vi reddet stakkaren ut av knipa og hjelp ham ut i friluft.

En guffen opplevelse som denne trigger avmaktfølelsen, pirker borti vår eksistensielle angst og får oss til å blåse ut den kjente forfatterens etternavn som frustrasjonsadjektiv, gjerne med et forsterkende adverb foran. Slik vitser vi med det håpløse, stålgrå og umulige, med avmakt og overmakt, og er liksom morsomme på bekostning av den alvorlige jøden med de innhule kinnene og de triste øynene.

Men spørsmålet er likevel om ikke Franz Kafka egentlig var en stor humorist, i så fall en galgenhumorist i verdensklasse. Kanskje går det også an å lese «Pro-

sessen» – som er den romanen vi først og fremst forbinder med Kafka, og som er «mest Kafka» – som en morsom roman?

«Prosessen» er et av verdenslitteraturens mesterverk, til de grader opphøyet og kanonisert – og vitset om. På en måte står derfor «Kafka» i veien for Kafka, det kanoniserte bildet av «Prosessen» står i veien for den egne prosessen enhver leser bør få oppleve i møte med teksten.

Jeg er blant dem som trodde jeg hadde lest «Prosessen», inntil nylig. «Helt Kafka!» har jeg sagt mange ganger, kanskje har jeg innbilt meg at jeg presterte noe originalt, til og med. Heldigvis visste jeg ikke at «Prosessen» var en del av pensum på litteraturkurset jeg slengte meg på. Da hadde jeg nok tenkt: «Huff, Kafka; død og pine, dette orker jeg ikke.»

Helt fra kladdemarkstadiet har teksten vært igjennom litt av en prosess. Manuskriptet skulle egentlig vært brennt, sågar i to omganger. Først ville forfatteren selv det. Han var slett ikke fornøyd (med unntak av én sekvens). Annet forsøk på tilintetgjørelse av manus var da nazistene marsjerte inn i Praha, der den jødiske Kafka-familien levde som en del av en tysk minoritet. Vennen Max Brod (1884-1968) reddet «Prosessen» fra Hitlers tropper. Tidligere hadde han reddet den fra Kafka selv, ved å motsette seg sin venns siste ønske og utgi det «dårlige» manuskriptet. Boka regnes som et av den vestlige verdens mest sentrale, moderne verk.

Handlingen i romanen er lagt til tiden den ble skrevet. Franz Kafka (1883-1924) begynte rett før første verdenskrig; det er imidlertid ikke et samfunn i krig vi møter i teksten.

Desto mer uhyggelig er at romanen kan sies å handle vel så mye om tida etter at den ble utgitt. Den varsler om «-ismene» før de kom skikkelig på banen og ble skrevet forut for noen av de «mest kafka» kapitlene i menneskenes historie, som nazistenes jødeforfølgelse og utrensningene som sprang ut av den kommunistiske tradisjonen. Uten dermed å ha sagt at romanen i politisk sammenheng har mistet aktualitet. Tvert i mot. Jeg leser den og som kritikk av sider ved kapitalismen.

Ordet «prosess»; gjerne i for-

mulinger som «dette er en prosess vi alle må gjennom» brukes hver dag for å beskrive eller varsle uønsket forandring eller skjule at det er snakk om et fait accompli. Eksempelvis når ledelsen skal ha sine ansatte til å akseptere oppsigelser. I Franz Kafkas roman dreier det seg om en prosess der en ganske alminnelig mann våkner ved at han arresteres, formodentlig helt uten skyld i noen som helst forbrytelse, og fram til han avlives som en hund uten motstand eller protester, uten engang å ha møtt sin dommer. Verken han eller leseren får noen sinne vite hva han straffes for. Det er selvsagt langt mellom det å bli rammet av nedbemannings, og bli uskyldig henrettet. Likevel, i uhyggelig stor grad agerer såkalt oppegående mennesker som om markedsliberalismen var en gudgitt «prosess vi alle må gjennom», og som tillempet den skoleflink på sitt felt, uten å reflektere over at det er vår egen frihet som går tapt. Omorganiseringen av Universitetet er slik «en prosess» – skal de ha oss til å tro! Det er alltid maktens stemme som taler, deretter adopteres talemåten av sersjantene og i siste instans av den (mest) undertrykte selv.

Så også i Kafkas verden. Joseph K. går hele veien fra en lett undrende protest til han stiller seg lagelig til for sine bødler.

Den begynner med: «En eller annen må ha ført falsk vitnesbyrd mot Josef K.» eller som i en nyere utgave «Noen må ha baktalt Joseph K., for en morgen ble han arrestert uten å ha gjort noe galt.» Så følges han skritt for skritt og refereres nærmest tanke for tanke, uten at det virker dvelende – heller kveldene. Men i det til tider nærmest trivielle, og alltid omhyggelige nedtegnede hendelsesforløpet, forekommer på samme tid mange pussige og lett komiske detaljer, som er lett å kjenne seg igjen i.

På søndagen etter arrestasjonen er han orientert om at han helst bør komme til en første forundersøkelse. Han er sent ute og «svært trett» etter å ha blitt sittende for lenge på verthuset kvelden før. Han løper gjennom gatene for å rekke fram til klokka ni – men uten at han er innkalt til noe spesielt klokkeslett. Like smart som å løpe for å komme for sent til toget.

Om romanen er som et tog, kvernende og repeterende ruller

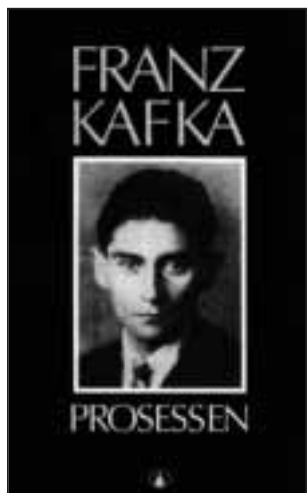
«Glem romanens høye status. Forestill deg heller at du er den første leseren»

PROSESS?: Å gå på dagens universitet.

PROSESS?: Å finne bøker på Deichman.

KANONISERT: «Prosessen» er kjent som et av litteraturhistoriens viktigste verk.

Nils Amund Raknerud er vaktmester på Deichmanske Bibliotek i Oslo, forfatter og skribent

den bortover skinnene. Fortellingen er detaljert, ikke i den forstand at det beskrives en mengde detaljer; det er få eller ingen deskriptive pauser der tiden stopper opp og fortelleren dveler. Det skjer litt hele tiden, det ruller hele tiden litt videre; kapitlene blir delstrekninger der hele togruta fra avreise til ankomst tilsvarende hele romanen.

K. nøler. Han bestemmer seg og ombestemmer seg. Som hjulene på et lokomotiv der en ny bevegelse fører tilbake til utgangspunktet. Fortelleren formidler hver tanke, hver vending, nært som et petimeter. Detaljene dri-

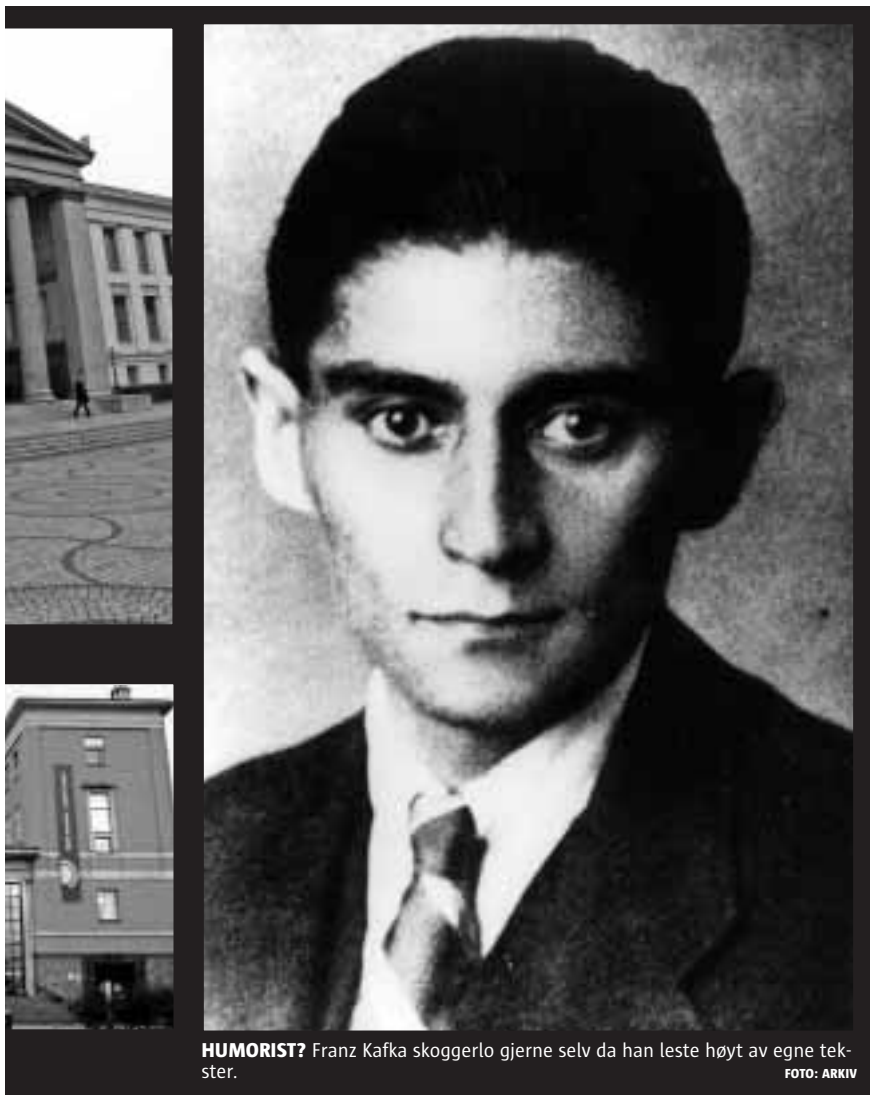
hadde møtt, Milena Jeneska. Jeneska var imidlertid gift og ville ikke forlate sin mann for Kafka. I 1923 flyttet Kafka til Berlin for å rømme fra familien og skrive. Vinteren 1924 forverret helsen hans seg dramatisk, og etter et kort opphold i Praha døde han på en klinikk i Wien.

■ ■ Kafkas skrivning skjøt fart fra og med 1912. Han publiserte imidlertid ingen av romanene sine. Han var ikke fornøyd med kvaliteten. Novellene «Dommen», «Forvandlingen», «I Straffekolonien» og «Sultekunstneren» ble publisert av avantgardistiske forlag mellom 1912 og 1924. Etter Kafkas død publiserte vennene Max Brod romanfragmentene «Prosesen» (1925), «Slottet» (1926) og «Mannen som forsvant» (1927). Ved hjelp av enkle, flertydige og absurde fabler fremstilte den sjenerte jøden Franz Kafka det moderne menneskets fremmedfølelse og splittethet og det moderne livs dehumaniserte maktstrukturer. Til tross for at han praktisk talt var ukjent i sin levetid, er Kafka blitt stående som en av de aller viktigste forfatterne i det 20. århundre.

Nettopp derfor trenger han å leses med nye øyne.

i verdensklasse

HUMORIST? Franz Kafka skoggerlo gjerne selv da han leste høyt av egne tekster.

FOTO: ARKIV

ver teksten forover og den uavlatelige ombestemningen til hovedpersonen plager leseren videre. K. bestemmer seg for å ta saken fra advokaten og forsvarer seg selv. Men «tvilen om hvorvidt det var riktig å gjøre det, var ikke til å utrydde». Og leseren blir sittende igjen med frustrasjonen, og fristes til å spørre: Er K. likevel skyldig, mannen klarer jo ikke å ta en skikkelig beslutning?

Det litterære rommet i romanen skapes av alminnelige steder som K.s bolig, (han leier hos fru Grubach), naboieietakeren frøken

«Om-organiseringen av Universitetet er slik «en 'prosess'»

Bürstners leilighet, og bygården på den andre siden av gaten med et vindu ... der en gammel dame sitter og følger med. En guffen verden, nærmest kjedelig gjenkjennbar; vår verden. Midt i detaljrikdommen ledes vi umerkelig inn i «rommene ved siden av», temmelig obskure greier; kjeller, loft og bøttekott som viser seg å være noe annet enn bøttekott, og så videre. Siderommene er beskrevet på en måte som gir en klam følelse, en subkultur, en underverden. Kanskje er dette den virkelige, at det er her det reelle maktapparatet skjuler seg? En av romanens avgjort sterke si-

der ligger i at den låner helt alminnelige steder og elementer fra vår egen verden til å skape en absurd.

Hendelsesforløpet er, tross det dramatiske i at han arresteres, preget av det hverdagslige – og av nøling og fomling. K. er likevel aktiv, en ubestridelig hovedperson i romanen, i alle fall i det små. Hendelsesforløpet på mikroplanet er preget av at tingene er bestemt for ham på et overordnet plan. «Prosesen er nå engang innledet», som K. får vite allerede i starten.

Ordene sies av en mann som deltar i arrestasjonen, et svar på K.'s ønske om straks å få treffe utleieren, fru Grubach. Her gjør K. en liten bevegelse som om han ville rive seg løs. Han hindres ikke fysisk, men vokteren slenger fra seg en bok han har kikket i og reiser seg; en liten, men tydelig makt demonstrasjon. Slik beskriver Kafka gjerne kroppsspråket for å fortelle hva som skjer. Eller for å vise at enhver virkelig bevegelse ikke nytter.

I det små foretar K. sine selvstendige handlinger, hvis uttrykket selvstendig i det hele tatt kan benyttes om en arrestert og dødsdømt. En dag begir K. seg til rettslokalet for å forhøre seg om et spørsmål angående prosessen, men konstaterer at møtelokalet er tomt. Det er ikke noe grotesk ved rommet, et helt vanlig lokale, likevel, det er her makten manifesterer seg. Kanskje et bilde på at makten er uten ansikt. Under kapitalismen har ikke makten noe tydelig ansikt, slik den hadde under Stalin.

Kausalitet dreier seg om at det ene fører til det andre. I «Prosesen» fører den ene lille hendelsen eller replikken til underlige vendinger eller at ingen ting skjer. Opprøret mot det absurde uteblir. Det er på samme tid rystende og underholdende. Under arrestasjonen hjemme hos K. tilbyr vokterne ham å ordne frokost; noe de jo nettopp har forhindret. Betingelsen er at K. har penger til å legge ut. Arrestanten takker nei. Og utrolig nok gir dette K. en følelse av å inneha «et aldri så lite overtak». Fornøyd slenger han seg nedpå og tar en god bit av et eple. Dypt tragisk og vanvittig komisk på én gang.

Kafka er ikke tragisk, men munter, skriver Knut Stene-Johansen i forordet til «Kafka – for en mindre litteratur» av Gilles Deleuze og Félix Guattari (Pax 1994) og

forteller at Franz Kafka selv gjerne skoggerlo da han leste høyt av egne tekster. For min del vil jeg si begge deler. Det muntre ligger nettopp i det tragiske.

Etter arrestasjonen forlanger vokterne at han skal være pent kledd før han får hilse på oppsynsmannen, som har slått seg ned i sideværelset. K. griper irritert til den nærmeste dressen; den er imidlertid ikke bra nok for dem, og da han så plukker fram sitt fineste mørke antrekk med sjakett, føler han et snev av triumf – både fordi den er så fin, og fordi vokterne ikke tvang ham ut på badet først!

Oppsynsmannen koster på seg å si han forstår at K. ikke liker å bli arrestert, hvorpå arrestanten kjenner «velvære over endelig å stå overfor et fornuftig menneske». Disse små pussighetene dreier seg om de dypeste reaksjonsmønstre vi mennesker er i stand til å vise overfor autoriteten. Logrende av lykke slikker hunden hånda til sin herre. Individene i et autoritært system vil gjerne kjenne seg litt over andre, og K. småkjefter på fru Grubach (kort tid etter arrestasjonen) og spør hvorfor værelsespikeen må vaske opp på en søndag. Og frøken Bürstner, som han forsøker å legge an på, omtaler han nedlatende som «en liten skrivemaskinsdame».

«Enda var han fri», er en setning som går igjen i romanen. I det nest siste kapitlet da K. vandrer alene rundt i domkirken, ropes plutselig navnet hans med hellig autoritet fra prekestolen. K. snur seg ikke, føler heller ikke at han må, han er bare nysgjerrig på å få se hvem det er som roper. Samtidig vet han, at hvis han snur seg, er han «fanget». Presten forteller dørvokterhistorien (den eneste Kafka var fornøyd med) en fabel full av ulogiskheter, men logisk i sin sammenheng.

Overgrepet overfor individet er det mest iøynefallende tema i «Prosesen». Hadde K. forsvart seg ordentlig eller stukket av, hadde romanen vært en annen og heller ikke virket så sterkt på millioner av lesere. Men altså, glem romanens høye status. Forestill deg heller at du er den første leseren. Franz Kafka ville ikke at du skulle lese den i det hele tatt.